

Список використаних джерел

1. Журавлев А. Л. Психология совместной деятельности / А. Л. Журавлев - М. : ИП РАН, 2005. - 321 с.
2. Калишенко К. Р. К проблеме формирования коллективных межличностных отношений / К. Р. Калишенко - К. : Думка, 1984. - 196 с.
3. Карпов А. В. Психология труда / А. В. Карпов - М. : Владос, 2004. - 350 с.
4. Коломинский Я. Л. О взаимоотношениях в группе детей / Я. Л. Коломинский - Мн. : Народна асвета, 1986. - 322 с.
5. Ломов Б. Н. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Н. Ломов, Г. А. Калиновская - М. : Наука, 1984. - 365 с.
6. Немов Р. С. Практическая психология: Влияние на людей / Р. С. Немов, Г. А. Поляков — М. : ВЛАДОС, 2007. — 318 с.
7. Немов Р. С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива / Р. С. Немов - М. : Педагогика, 1984. - 285 с.
8. Петровский А. В. Социальная психология: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / А. В. Петровский — М. : Просвещение, 1993. — 224 с.
9. Пузиков В. Г. Технология ведения тренинга / В. Г. Пузиков — СПб. : Речь, 2007. — 213 с.
10. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. - К.: Изд. центр „Просвіта”, 1996. - 404 с.
11. Третяченко В. В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. К. : „Стилос”, 1997. - 585 с.

Summary

In the article the basic stages of research of socially-psychological features of communication are analysed in home and foreign psychological science, general description of basic constituents of communication is presented in social psychology. Practical recommendations are worked out in relation to the improvement of capacity for co-operation in the process of joint group activity.

Keywords: co-operation, group activity, personality, productivity, psychological climate, development, communication.

УДК 159.922.75

Чорна О.М.

ТВОРЧА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ФАНТАЗІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація

У статті наголошується на необхідності розвитку фантазії молодших школярів як важливого чинника становлення їх творчої особистості. Розкривається роль творчої педагогічної діяльності вчителя у розвитку фантазії учнів.

Ключові слова: творча педагогічна діяльність учителя, фантазія, творча особистість, молодший школяр, розвиток фантазії.

Анотація

В статті отмечается необходимость развития фантазии младших школьников как важного фактора становления их творческой личности. Раскрывается роль творческой педагогической деятельности учителя в развитии фантазии учащихся.

Ключевые слова: творческая педагогическая деятельность учителя, фантазия, творческая личность, младший школьник, развитие фантазии.

Постановка проблеми. Одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні, проголошених у низці нормативних освітніх документів, зокрема Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національній доктрині розвитку освіти України, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи є створення найбільш сприятливих умов для розвитку особистості і творчої самореалізації підростаючого покоління.

Реалізація цього завдання у початковій школі може бути здійснена за умови продуктивного використання в навчальній діяльності тих психологічних надбань дошкільного віку, які утворюють внутрішні ресурси подальшого особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Одним із таких ключових новоутворень дітей дошкільного віку є творча уява, фантазія, яка, як відомо, є основною характеристикою творчої особистості, її діяльності (Л. Виготський, В. Давидов, О. Дудецький, Г. Костюк, Е. Ільєнков, В. Кудрявцев, А. Петровський, В. Роменець, С. Рубінштейн). Про актуальність проблеми розвитку творчої особистості молодших школярів свідчить чимала кількість теоретико-експериментальних досліджень психологів і педагогів (О. Кульчицька, О. Матюшкін, В. Моляко, В. Рибалка, О. Савченко, С. Сисоєва).

Визначальна роль у розвитку творчої особистості молодших школярів, безперечно, належить учителю. В. Сухомлинський називав учителя початкової школи «творцем духу творчості в навчанні та вихованні учнів», а народна мудрість стверджує: «Чого не має творець, не може бути у творінні».

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що проблема підготовки вчителя до творчої педагогічної діяльності як провідного фактору, що впливає на розвиток творчої особистості школярів, знайшла своє відображення у численних працях сучасних дослідників (Н. Гузій, В. Зягвизинський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, Н. Кичук, Н. Кузьміна, М. Нікандров, М. Поташник, В. Семиченко, С. Сисоєва).

Мета дослідження – розкрити роль творчої педагогічної діяльності вчителя у розвитку фантазії молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сензитивним періодом для розвитку фантазії, за визначенням психологів (Л. Виготський, В. Давидов, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Петровський, Д. Ельконін), є дошкільний, а також молодший шкільний вік. З огляду на це, завдання сучасної школи полягає в необхідності використати сприятливий для розвитку цієї психічної функції період – молодший шкільний вік. Саме тому вчителі мають

вбачати метою навчання учнів не просто накопичення ними знань і оволодіння навичками й уміннями, але й розвиток творчих здібностей, зокрема творчої уяви, фантазії, що є ще більш важливим.

Варто зазначити, що фантазія, формуючись у грі в дошкільному віці, згодом проявляється і в інших видах творчої діяльності, зокрема в образотворчій (Л. Виготський, О. Дудецький, Є. Ігнат'єв, Г. Люблінська, В. Мухіна, Ю. Полуянов, В. Роменець), літературній (Л. Балацька, О. Мелік-Пашаєв, З. Новлянська, Н. Палагіна, О. Сапогова), музичній (Н. Ветлугіна, К. Тарасова), конструкторській (Л. Парамонова, Г. Урадовських), хореографічній (Т. Чурпіта).

Психологи переконані, що діти дошкільного, а також молодшого шкільного віку, як правило, багато й охоче фантазують. Тут доречно згадати висловлювання Л. Виготського, в яких він рішуче виступає проти досить розповсюдженої думки, що творчість притаманна лише обраним і тільки той, хто наділений особливим талантом, повинен його в собі розвивати і може вважатися схильним до творчості. «Якщо розуміти творчість у її істинному психологічному смислові, як створення нового, – стверджував він, – то легко дійти висновку, що творчість у більшій або меншій мірі притаманна всім, вона ж є нормальним і постійним супутником дитячого розвитку» [8, с. 32]. З цього висновку слідує оптимістична педагогічна ідея, пов'язана з творчим розвитком дітей. Крім того, Л. Виготський зауважував, що «типові особливості дитячої творчості з'ясовуються краще не на вундеркіндах, а на звичайних нормальних дітях» [8, с. 32].

Як відомо, уява відіграє важливу роль у будь-якій людській діяльності, а тим більше у педагогічній. Вона є необхідним компонентом таких педагогічних здібностей, як прогностичні (Ф. Гोनоболін, В. Крутецький, Н. Кузьміна). Це спеціальні здібності, які дають змогу вчителю передбачати майбутню ситуацію педагогічної взаємодії, проектувати способи дії в конкретних ситуаціях та її наслідки, прогнозувати можливі зміни в розвитку особистості кожного вихованця. І. Зязюн стверджує, що уміння стати на точку зору учня, імітувати його стан, розуміти те, що не висловлено вголос, ідентифікувати його емоційний стан зі своїм, вгадувати наперед розвиток поведінки та почуттів кожного школяра є тими особливостями творчої уяви вчителя, що забезпечують йому доцільну педагогічну взаємодію, дають можливість застосовувати найефективніші засоби виховних впливів. Крім цього, на його думку, особливу роль творча уява вчителя відіграє на етапі підготовки до наступної взаємодії з учнями. Змістом цього етапу є своєрідне планування педагогом структури майбутньої взаємодії, розроблення можливих варіантів утілення свого педагогічного задуму. Вчитель повинен уявляти внутрішній стан учнів, рівень їх готовності до сприймання навчальних завдань, характер їх зацікавленості у виконанні цих завдань, прогнозувати взаємодію з учнями, подумки відтворюючи попередні особливості спілкування у цьому колективі [16].

Учитель, пропускаючи через себе інформацію, оживляє її за допомогою

власної уяви, творчого почуття, крізь призму яких і передає інформацію учням, впливаючи на їх уяву, викликаючи у них відповідні почуття. Абстрактна ідея в уяві вчителя формується у відповідний художній образ, на який здатні реагувати учні. Л. Виготський стверджував, що саме в художньому образі є «величезна сила, яка запалює почуття, збуджує волю, підвищує енергію, що обумовлює і підготовлює до дії» [7, с. 292-293]. На його думку, залучаючи дитину в образний світ, ми не тільки не шкодимо її інтелектуальному розвитку, а, навпаки, сприяємо йому, оскільки у дитини в самої є прагнення створити собі уявний світ для того, щоб утвердитися в законах, які керують світом реальним.

Недооцінка значення організації певних умов для розвитку уяви може привести до того, що її діяльність набуває небажаної спрямованості, або відбувається мляво, непродуктивно. Однією з основних умов розвитку змістовної уяви є накопичення дитиною знань, яскравих, різноманітних уявлень, утворених на основі її безпосередніх сприймань. У зв'язку з цим стає зрозумілою важлива роль у розвитку уяви систематичних життєвих спостережень, екскурсій, використання засобів унаочнення. Чим більш різноманітніші сприймання дитини, чим багатший її життєвий досвід, тим яскравішими, повнішими і точнішими будуть створювані нею нові уявлення. Малий запас уявлень, як правило, зумовлює бідність уяви [11].

Дослідження психологів доводять, що уява дитини розвивається поступово, з накопиченням нею певного досвіду. За словами Л. Виготського, «творча діяльність уяви знаходиться в прямій залежності від багатства і різноманітності попереднього досвіду людини, тому що цей досвід надає матеріал, з якого створюються побудови фантазії» [8, с. 10]. А тому, перед учителем початкових класів стоїть важливе завдання – збагачувати досвід дитини, щоб створити тим самим міцну основу для її творчої діяльності. Адже, як зазначав Л. Виготський, «чим більше дитина бачила, чула і пережила, чим більше вона знає і засвоїла, чим більшою кількістю елементів навколишньої дійсності вона оперує, тим значимішою й продуктивнішою буде діяльність її уяви» [8, с. 11].

Хоча потрібно зазначити, що одного збагачення розуму дитини достатнім запасом знань, звичайно, мало для розвитку її уяви. У житті ми часто спостерігаємо таке явище, коли діти з великим обсягом знань здатні лише до його пасивного відтворення, а не до активної творчості. Ось чому, збагачуючи розум дитини знаннями, вчитель ні на хвилину не повинен забувати, щоб це набуття знань не було лише пасивним заучуванням матеріалу, а щоб воно завжди перетворювалось у дію, спонукало учня спостерігати, досліджувати, передбачати, робити висновки.

На жаль, не у всіх вчителів вистачає досвіду, терпіння, а можливо, власної творчої уяви, щоб враховувати особливості дитячої уяви і широко застосовувати її у навчально-виховному процесі. Деякі вчителі у проявах фантазії не знаходять ніякої користі, помилково вважаючи, що прагнення дитини до фантазування віддаляє її від реальності. Вони схильні приписувати їй

шкідливі впливи уникають її вивчення, перевірки та практичного використання. Проте, як слушно з цього приводу зауважив П. Блонський, «для того, щоб дитина не втратила почуття реальності, потрібно не розвиток її уяви стримувати, а розвивати паралельно з уявою критичну наукову думку. Фантазія і дійсність не вороги; погано – фантазія і погане знання дійсності» [3, с. 79]. Також у деяких учителів викликає занепокоєння той факт, що творчість у навчанні зменшує формальні знання, на вивчення яких залишається менше часу.

Видатні педагоги В. Сухомлинський [22], К. Ушинський [23] підкреслювали, що фантазія має велике значення для розвитку дитини і, водночас, вважали помилкою, коли вдома і в школі не приділяють їй належної уваги.

Крім цього, зазначимо, що сучасна традиційна система шкільного навчання, на нашу думку, містить недостатньою мірою спеціальні методи, спрямовані на послідовний і систематичний розвиток в учнів творчої уяви, фантазії. В цих умовах остання розвивається в основному стихійно, час від часу, і в результаті, як правило, не досягає високого рівня. Не дивно, що на звичайному уроці, серед багатьох запитань, які вчитель ставить перед учнями, зустрічаються різні (пригадати, показати, розповісти, пояснити, описати, довести і т.д.), але дуже рідко звучать такі запитання, у яких міститься вимога щось уявити, вигадати (у розумінні створити, а не відтворити) і передбачити. Як слушно зауважив В. Сухомлинський, найстрашніше у зневажанні розвитком дитячої фантазії – формалізм у засвоєнні знань, зниження в учнів інтересу до навчання. «Вкладаючи в голову дітям готові істини, узагальнення, умовиводи, вчитель іноді не дає їм можливості навіть наблизитися до джерела думки і живого слова, зв'язує крила мрії, фантазії, творчості. З живої, активної, діяльної істоти дитина перетворюється ніби в запам'ятовуючий пристрій... Ні так не повинно бути» [22, с. 86].

Відомо, що при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку змінюється провідна діяльність дитини – гра поступає місцем навчанню, яке, на жаль, у порівнянні з грою, не значною мірою завантажує творчу уяву, фантазію дитини. Під впливом вимог навчання у початковій школі у дітей особливо прогресує відтворювальна уява, яка відповідає за створення образів у відповідності з описом, схемою, графічним зображенням. Так, засвоєння молодшими школярами змісту прочитаних оповідань, розв'язування математичних задач, розуміння природних явищ, історичних подій потребує створення певних образів, що стає можливим саме завдяки відтворювальній уяві. Те, що творча уява, вже достатньо розвинена грою, не знаходить належного місця в сучасному процесі навчання, на наш погляд, є серйозною психолого-педагогічною проблемою. Хоча, звичайно, не можна недооцінювати роль відтворювальної уяви в розумовому розвитку учнів, орієнтуючись виключно на творчу уяву. Оскільки вдосконалюючи відтворювальну уяву, вчитель тим самим створює необхідні передумови для розвитку творчої уяви –

відпрацьовує механізм актуалізації уявлень і їх синтезу в нові образи. Як зазначає Л. Виготський, «все те, що ми пізнаємо, чого ще не було у нашому досвіді, ми можемо пізнати за допомогою уяви» [9, с. 184]. Так, під час пояснення нової теми, вчитель може використовувати наявні в особистому досвіді учнів всі ті елементи, з яких повинно бути побудоване розуміння пояснювального матеріалу. При цьому Л. Виготський застерігав, що жодна побудова уяви не повинна бути викликана в учнів, перш, ніж учитель не буде переконаний у наявності в досвіді дітей необхідних для цього елементів. Він стверджував, що, створюючи нові уявні образи, «потрібно завжди відштовхуватися від знайомого і відомого, для того, щоб пізнати і зрозуміти незнайоме і невідоме» [9, с. 186].

Розвитку творчої уяви молодших школярів сприяє така організація їх діяльності, при якій у кожній дитині є можливість діяти самостійно, коли до такої діяльності у них виявляється інтерес або коли запропоноване вчителем завдання можна виконувати різними способами. Звичка дитини наслідувати інших, діяти за зразком, за вказівками вчителя часто гальмує розвиток її фантазії. Функції фантазії пов'язані з ситуаціями невизначеності, проблемності, із усвідомленням протиріч. Саме тому, настанова вчителя на стандартне розв'язання завдання, на однакові відповіді дітей на поставлені запитання, на групове наслідування єдиному зразку зазвичай загальмовує розвиток творчої уяви дитини. Так в учнів зникає бажання фантазувати, їх творча уява поступово занепадає, її змінює шаблон, поверховий, нетворчий підхід до явищ дійсності.

Розвитку фантазії дітей сприяє використання вчителем у навчальній діяльності проблемних ситуацій, адже, як стверджував А. Петровський, «фантазія працює на тому етапі пізнання, коли невизначеність ситуації досить велика» [15, с. 350].

На думку Г. Балла [12], Г. Костюка [11–12] для розвитку фантазії молодших школярів слід включати до навчальної діяльності так звані імажинативні задачі, у розв'язуванні яких провідна роль належить уяві.

Для активізації фантазії учнів С. Сисоева пропонує використовувати творчі ситуації. Вона визначає ситуацію, яка потребує вирішення деякого протиріччя або проблеми, творчою ситуацією. Творча ситуація стимулює пошукову діяльність учнів, розвиває їх творчі можливості, але не завжди приводить до оволодіння новими знаннями, уміннями й навичками. В цьому полягає її відмінність від проблемної ситуації. Якщо на уроці існує розмаїття поглядів, думок, то є й творча ситуація. Для розвитку фантазії учнів учитель на кожному уроці може запланувати і реалізувати творчу ситуацію, яка органічно пов'язана зі змістом навчального матеріалу конкретного уроку і сприятиме досягненню мети, яку поставив перед собою вчитель [17].

Учителям на уроках потрібно якомога частіше пропонувати учням завдання творчого характеру. Під творчим завданням ми розуміємо таке завдання, у процесі якого учень створює певний творчий продукт. Творчий продукт розуміється як оформлений результат діяльності учня, наприклад,

написання оповідань, віршів, створення малюнків, виробів із пластиліну, аплікацій тощо. Творчі завдання можна включати в програми з будь-яких навчальних дисциплін. При цьому не слід готувати їх персонально для більш здібних учнів і пропонувати їх замість звичайних завдань, які даються всьому класу. Такий спосіб індивідуалізації не можна вважати кращим із можливих, оскільки він заранню ставить у нерівні умови учнів, ділить їх на здібних і нездібних, творчих і нетворчих. Завдання творчого характеру мають даватися всім учням класу як додаткові після виконання ними основних завдань. Під час виконання таких завдань оцінювати потрібно тільки успіх, хто ж його не досяг, той гарної оцінки не отримує, але оцінка за виконання обов'язкового завдання при цьому не знижується. Якщо учень недостатньо добре виконав творче завдання, доцільнішим є словесне оцінювання, в якому, поруч із констатацією недоліків у роботі, розкриваються їх причини, вказуються шляхи вдосконалення, висловлюються сподівання і надії на можливість отримання учнем кращого результату. При досягненні середніх та високих результатів творчої діяльності слід використовувати оцінку в балах, утім, не обмежуватися нею, а поєднувати зі словесною. Таке оцінювання стимулює учня до творчої діяльності, сповнює його віри у власні сили та пробуджує надію на успіх.

Розвитку фантазії молодших школярів сприяє така ситуація, коли вони розуміють значення творчої діяльності, яку вони виконують, наприклад, виготовлення святкової листівки для привітання мами. Створений в уяві позитивно емоційно заряджений образ спонукає дитину працювати над розробкою та втіленням свого задуму у творчому продукті. Створення нових змістовних образів вимагає підпорядкування діяльності уяви певній меті, добору відповідного матеріалу. Без відповідного регулювання процес уяви може перетворитися на потік хоч і яскравих, але випадкових образів.

Значну роль у розвитку фантазії дітей відіграє організація колективної творчої діяльності учнів (наприклад, створення великих моделей, колективний малюнок крейдою на асфальті, інсценізація казки тощо). Виконання учнями колективних творчих завдань, як правило, супроводжується захопленням спільною метою, активним обміном творчими ідеями, виробленням уміння працювати в команді, усвідомленням власної відповідальності кожного для покращення загального результату, крім того, більш здібні діти активізують своїм прикладом менш здібних.

Потужним каталізатором дитячої творчості є власний приклад учителя, безпосереднє виконання ним того чи іншого завдання (наприклад, виконання на демонстраційному аркушеві власного малюнка, зачитування тільки-но складеного вірша тощо). У такому випадку в дітей спостерігається захоплення роботою вчителя, прагнення працювати так само легко і натхненно, а це – ще одна спонукка до творчості. «Що може бути краще фантазування разом із дітьми», – зауважував П. Блонський. Розвитку фантазії дітей, за його словами, сприяє «поштовх зі сторони вчителя, його робота разом з учнями, сумісне фантазування» [3, с. 79].

З метою цілеспрямованого, систематичного розвитку фантазії в учнів, учитель може використовувати спеціальні творчі тренінги. Особливої актуальності сьогодні набула сучасна технологія творчості – ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань), яка була розроблена інженером, письменником-фантастом Г. Альтшуллером. ТРВЗ містить спеціальні методи та прийоми розвитку фантазії. Використання вчителем у навчально-виховному процесі цієї технології сприяє виникненню в учнів інтересу до творчого уявлення, фантазування, передбачає заміну репродуктивних форм пізнання світу дітьми на пошукові, дослідницькі, сприяє засвоєнню учнями методів та прийомів генерації нових, оригінальних ідей, зниженню у них психологічної інерції, звільненню від стереотипів мислення [1].

Окрім цієї технології для розвитку фантазії дітей учитель може застосовувати евристичні методи активізації творчої діяльності, зокрема «Евристичний діалог Сократа», діалог «Мозкова атака», «Діалог Дон Кіхота і Санчо Панси», діалог «Нарада піратів», діалог «Робінзона Крузо і П'ятниці», «Гірлянди асоціацій», «Синектику», «Морфологічний аналіз», «Метод фокальних об'єктів» [4–5]. Після певної адаптації до вікових особливостей молодших школярів зазначені методи можуть успішно використовуватися учителями [14; 18].

Створення нових образів фантазії завжди здійснюється за допомогою спеціальних прийомів. Як зазначав С. Рубінштейн, «перетворення дійсності в уяві не є чисто довільною її зміною, воно має свої закономірні шляхи, які знаходять своє вираження в типових способах або прийомах перетворення» [21, с. 304]. Зазвичай виділяють такі основні прийоми фантазування, як аглютинація, акцентування, гіперболізація, літота, схематизація, типізація [11; 15; 21]. Для того, щоб діти могли плідно фантазувати, вони повинні знати як це робити, тобто володіти прийомами фантазування, а тому вчитель повинен допомогти їм оволодіти спеціальними прийомами фантазування.

З метою розвитку словесної творчості молодших школярів учителю доцільно познайомити дітей з прийомами, запропонованими Дж. Родарі у книзі «Грамматика фантазії». «Ця книга, – за словами автора, – може бути однаковою мірою корисною всім, хто вважає за необхідне, щоб уява зайняла належне місце у вихованні підростаючого покоління, хто покладає великі надії на творче начало в дітей, хто знає, яку вивільнювальну роль може відігравати слово... Вільне володіння словом – усім», – такого девізу на думку Дж. Родарі мають дотримуватися ті, хто навчає словесній творчості дітей [19, с. 14-15].

Розвитку конструкторської творчості молодших школярів сприятиме ознайомлення їх з системою КАРУС, розробленою В. Моляко. КАРУС – це аббревіатура з назв п'яти найбільш застосовуваних стратегій конструювання: комбінування, аналогізування, реконструювання, універсальна та стратегія випадкових підстановок. За словами автора, ця система є ефективним засобом активізації фантазії і може використовуватися вчителями у роботі з учнями різного віку, звісно після відповідної адаптації до їх вікових особливостей

[13–14].

Важливою умовою розвитку фантазії учнів є активне залучення їх до участі в різних видах творчої діяльності як у стінах школи, так і поза нею. Так, наприклад, з метою розвитку літературної творчості учнів можна організовувати літературні гуртки, а також свята, вечори, поетичні хвилинки, конкурси, запроваджувати ведення журналу, куди б записувалися твори дітей, створювати стінгазети. Розвитку музичної творчості сприятиме відвідування учнями музичних гуртків, студій, а також участь у таких заходах, як музичні фестивалі, конкурси. Для розвитку конструкторської творчості учнів корисною буде участь їх у роботі технічних гуртків та майстерень, відвідування виробничих об'єктів, а також створення виставкових полиць, стелажів для створених ними виробів.

Цікавий приклад підтримки творчих здібностей дітей показує досвід педагога І. Волкова. Ним була розроблена система позакласної роботи, яка передбачала вияв і розвиток творчих здібностей учнів на основі їх самостійної і творчої діяльності. Вона базується на міжпредметних зв'язках, коли в один блок об'єднуються десятки розділів науки, техніки, мистецтва і т. п. При цьому виокремлюються вузлові, фундаментальні закони, закономірності, правила, принципи, котрі мають пряме відношення до всіх або кількох розділів одного блоку. У початкових класах запропонована система здійснюється в рамках основного навчального процесу у вигляді уроків творчості, завдяки яким учні вже наприкінці навчання у початковій школі повинні вміти працювати за 20–25 напрямками, створювати власні творчі вироби з одночасним засвоєнням нових знань і формуванням певних якостей особистості. На кожного учня обов'язково заводиться творчий щоденник, в якому відмічаються види робіт, що виконуються на уроках творчості, а також відповідні позначки щодо рівня та якості їх виконання. Використання творчих щоденників дозволяє виявити інтереси, здібності учнів прослідкувати динаміку їх творчого розвитку. Для того, щоб дати можливість дітям спробувати свої сили в різних видах діяльності, допомогти визначитися в своїх інтересах, розкрити свої здібності була створена творча кімната, яка була повністю оснащена усім необхідним обладнанням. У керівництві роботою учнів у творчій кімнаті всіляко підтримувалася, схвалювалася самостійність, творчий підхід до виконання будь-якого завдання.

На глибоке переконання І. Волкова, самостійній творчій діяльності учнів сприяє дотримання вчителем таких умов: не нав'язувати учневі свої думки, не заперечувати його пропозицій, можна лише частково надавати допомогу (якщо, звичайно, у цьому є потреба) у виборі теми, визначенні проблематики, пошукові шляхів її розв'язання; виявляти віру у творчі можливості учнів, ставитися до них як до повноцінних партнерів, змінити позицію «зверхності» на позицію «рівності», бути «не над учнями, а разом із ними»; виявляти щирість у поведінці: уміти радіти успіхам своїх учнів, співчувати їх невдачам [6].

Як показують дослідження зарубіжних психологів (Дж. Гетцельс, П. Джексон, К. Роджерс, Н. Роджерс, К. Тейлор, Е. Торранс), позиція вчителів по відношенню до творчих учнів не завжди виявляється доброзичливою. Зазвичай учителі хотіли б бачити у своєму класі дітей з високим рівнем інтелекту, а не творчості. Пояснюється такий вибір тим, що творчі діти, як правило, є непередбачуваними, від них завжди невідомо, чого можна очікувати, у той час як діти-інтелектуали завжди виправдовують очікування вчителів, слухняно виконуючи їхні вимоги. Саме тому творчі діти часто опиняються у становищі «небажаних» і «несхвальних» учнів. Таке ставлення до них з боку вчителів зазвичай мимоволі передається і на ставлення до них інших дітей. А тому вчителям потрібно змінити свою позицію по відношенню до творчих дітей, створити для них атмосферу, яка б сприяла розвитку їх творчих здібностей. Для цього вчителі, насамперед, повинні дозволяти учням висловлювати свої творчі ідеї, знаходити для цього час, уважно вислуховувати кожного учня. Учителям варто пам'ятати, що критичні висловлювання на адресу дітей і створення в них відчуття, що їхні пропозиції неприйнятні або недоречні, це найперший спосіб пригнітити їх фантазію. До думок, висловлювань дітей учителям потрібно ставитися з повагою [20; 24–25; 28–30].

З цього приводу влучною, на наш погляд, є думка П. Торранса, згідно якої учитель, розвиваючи уяву дітей, здатний виконувати найрізноманітніші функції: дати дитині з палкою уявою сховище, стати її товаришем, допомагати їй зрозуміти власну дивергентність, співчувати її ідеям, охороняти її творчість, допомагати батькам і товаришам зрозуміти таку дитину, не робити її виключенням і предметом насмішок, під які часто підпадають діти з незвичайною уявою [30].

Учителям необхідно у кожному учневі бачити потенційні творчі здібності. Згідно результатів дослідження, проведеного Р. Розенталем і Л. Джекобсоном, у ситуації, коли вчитель очікує значущих успіхів від дітей, вони дійсно починають їх показувати, навіть якщо до цього не відрізнялися особливими творчими здібностями [26–27].

Ми погоджуємося з думкою У. Глассера про те, що система освіти повинна бути побудована таким чином, щоб успіх був доступний кожному конкретному учневі, щоб успіх був не тільки можливим, але й реальним. На думку психолога, в соціальному досвіді людини особливо важливим є перший, навіть незначний успіх у житті. Для дитини таким природнім «полігоном» радощів і розчарувань, успіхів і невдач є школа і все, що з нею пов'язано. У. Глассер переконаний, що, якщо дитині вдається досягти успіху в школі, то в неї є всі шанси на успіх у житті. Таким чином, учителі повинні враховувати, що в становленні творчої особистості дітей особливе значення має їх перший хоча б незначний творчий успіх [10].

Віра вчителя в учня відіграє важливу роль у розвитку в нього впевненості в собі. Щоб засвідчити віру в учня, вчителю необхідно, на думку І. Беа, дотримуватися наступних порад: забути про минулі невдачі учня; допомогти

учневі відчуті впевненість, що він упорається з тим чи іншим завданням; дозволити йому почати все з нуля, спираючись на те, що дорослі вірять у нього, в його здатність досягти успіху; пам'ятати про минулі успіхи і повертатися до них, а не до невдач [2, с. 4].

На переконання У. Глассера, «невдаха так і залишиться невдахою, якщо йому постійно про це нагадувати. Учителю повинен пам'ятати, що не дивлячись на його минулі невдачі, він може досягти успіху у теперішньому» [10, с. 33].

Для того, щоб учні могли проявити свою фантазію у них має бути сформована досить висока самооцінка, яка б стимулювала їх до творчої діяльності. Для цього оцінювання творчих досягнень учнів не повинно здійснюватися з деяких загальних позицій, загальноприйнятих стандартів: учитель має особливо відзначати індивідуальні досягнення кожного учня. Важливо, щоб дитина відчула радість від добре зробленої справи і зроблена нею справа, відкриття були для неї головним джерелом задоволення, щоб оцінювальний фокус був перенесений з неї самої на ту справу, відкриття, яке нею зроблено, тобто «з себе на мету» [6; 24–25; 30].

Для учнів із низькою самооцінкою учителю можуть спеціально створювати ситуації з гарантованим успіхом, що сприяє підвищенню самооцінки дітей, формуванню в них віри у власний творчий потенціал. Так, учитель може допомогти учневі вибрати такі творчі завдання, з якими він спроможний упоратися, а потім дати йому можливість продемонструвати свій успіх усього класу. Дітям із низькою самооцінкою вчитель повинен забезпечити психологічну підтримку, яка проявляється у його зосередженості на їх позитивних сторонах і перевагах. Протягом дня вчитель має для цього чимало можливостей. Один шлях – продемонструвати дитині своє задоволення від її досягнень і зусиль. Якщо учитель проявляє задоволеність від того, що робить учень, це підтримує його і стимулює продовжувати виконувати те чи інше творче завдання або робити нові спроби. Інший шлях – навчити дитину справлятися з різними творчими завданнями. Цього можна досягти, даючи дитині установку: «Ти зможеш це зробити». Навіть, якщо учень не зовсім успішно впорається з якимось завданням, учитель має дати йому зрозуміти, що його ставлення до нього не змінилося. Корисними тут можуть виявитися такі висловлювання: «Мені було дуже приємно спостерігати за тим, як ти працюєш», «Навіть, якщо щось відбулося не так, як тобі хотілося, для тебе це було гарним уроком», «Всі ми люди, і всі ми робимо помилки, ти теж вчишся». Для того, щоб підтримати учня під час виконання ним завдання вчитель може використовувати слова підтримки: «Я впевнений, що ти все зробиш добре», «Це складний виклик, але я переконаний, що ти готовий до нього», «Ти обов'язково впораєшся з цим завданням». Ні в якому випадку вчителю не можна використовувати слова розчарування, які руйнують віру дитини в себе: «Знаючи тебе і твої здібності, я вважаю, що ти зміг би зробити це краще», «Це для тебе досить важко, тому не варто братися за це завдання» [2].

Таким чином, розвиток саме творчої уяви, фантазії учнів завжди повинен

бути в полі зору вчителів, оскільки це сприяє вдосконаленню творчих здібностей дітей, розвитку їх творчої особистості. Л. Виготський з цього приводу писав, що «формування творчої особистості, спрямованої в майбутнє, підготовлюється творчою уявою, втіленою в сьогодні» [8, с. 78].

Висновки. На нашу думку, лише творчий вчитель з добре розвинутою уявою може сприяти формуванню творчої особистості кожного учня, позитивно впливати на розвиток їх творчої уяви, фантазії. А тому перед вищою школою стоїть завдання підготовки вчителя, готового до того, що кожен день роботи з дітьми – це пошук, здатного до творчої педагогічної діяльності, у якого є потреба у творчій взаємодії з учнями, який здатний до творчого уявлення, фантазування, спроможний легко генерувати нові, цікаві ідеї, відходити від традиційних схем, шаблонів у навчанні та вихованні підростаючого покоління, володіє методами та прийомами розвитку фантазії у школярів, а також вміє їх застосовувати, враховуючи вікові та індивідуальні особливості учнів.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на експериментальне вивчення особливостей розвитку фантазії молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Альтшуллер Г. Найти идею. Введение в ТРИЗ – теорию решения изобретательских задач / Генрих Альтшуллер. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 400 с.
2. Бех І. Психологічний супровід особистісно орієнтованого виховання / Іван Бех. – Початкова школа. – 2003. – №3. – С. 1–6.
3. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2-х т. / П.П. Блонский ; [под ред. А.В. Петровского]. – Т. 1. – М. : Педагогика, 1979. – 304 с.
4. Буш Г.О. Основы эвристики для изобретателей. – Ч. 1 / Г.О. Буш. – Рига : Общество «Знание» Латвийской ССР, 1977. – 96 с.
5. Буш Г.О. Основы эвристики для изобретателей. – Ч. 2 / Г.О. Буш. – Рига : Общество «Знание» Латвийской ССР, 1977. – 68 с.
6. Волков И.П. Приобщение школьников к творчеству: Из опыта работы / И.П. Волков. – М. : Просвещение, 1982. – 144 с.
7. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – Мн. : Современное слово, 1998. – 480 с.
8. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. – 91 с.
9. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М. : Изд.-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
10. Глассер У. Школы без неудачников / Уильям Глассер ; [общ. ред. В.Я. Пилиповского]. – М. : Прогресс, 1991. – 184 с.
11. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк ; [за ред. Л.М. Проколієнко]. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
12. Мислення в діяльності молодших школярів / [за ред. Г.С. Костюка, Г.О. Балла]. – К.: Радянська школа, 1981. – 155 с.
13. Моляко В.А. Психология творческой деятельности / В.А. Моляко. – К. : Знание, 1978. – 48 с.

14. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В.А. Моляко. – К. : «Освита України», 2007. – 388 с.
15. Общая психология : учеб. для пед. ин-тов / [под ред. А.В. Петровского]. – [3-е изд., перераб., доп.]. – М. : Просвещение, 1986. – 464 с.
16. Педагогічна майстерність : підручник / [за ред. І.А. Зязюна]. – К. : Вища школа, 1997. – 349 с.
17. Педагогічні технології: наука – практиці: Навчально-методичний щорічник / О.І Кульчицька, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер / [за ред. С.О. Сисоєвої]. – К. : ВІПОЛ, 2002. – Вип. 1. – 281 с.
18. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посіб. / В.В. Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
19. Родари Дж. Грамматика фантазии: введение в искусство придумывания историй / Джанни Родари. – [2-е изд.]. – М. : Прогресс, 1990. – 192 с.
20. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164-168.
21. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
22. Сухомлинский В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М. : Политиздат, 1975. – 272 с.
23. Ушинський К. Д. Уява / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : У 2-х т. / К. Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – С. 290-301.
24. Getzels J. W. and Jackson P. W. Creativity and intelligence: Explorations with gifted students. – New-York: John Willey & Sons, 1962.
25. Rogers C. Freedom to learn for the 80's / Carl Rogers. – Columbus – Toronto – London – Sydney: Ch. E. Merrill Publ. Company, A Bell & Howell Company, 1983. – 312 p.
26. Rosenthal R. and Jakobson L. Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils Intellectual Development. – New-York: Holt, Rinehart and Winston, 1968.
27. Rosenthal R. Interpersonal expectancy effects: A 30-year perspective / Robert Rosenthal // Current Directions in Psychological Science. – Published by Cambridge University Press. – 1994. – Vol. 3. – P. 176-179.
28. Taylor C.W. Cultivating multiple creative talents in students // Journal for the Education of the Gifted. – 1985. – Vol. 8. – P. 187-198.
29. Taylor C.W. Various approaches to and definitions of creativity / Calvin W. Taylor // The Nature of Creativity: Contemporary Psychological Perspectives / Edited by Robert J. Sternberg. – New-York: Cambridge University Press, 1988. – P. 99-121.
30. Torrance E.P. Guiding creative talent / E.P. Torrance. – New York : Prentice-Hall, 1962. – 278 p.

Summary

The article emphasizes the need for fantasy development in younger school children as an important factor in the formation of their creative personality. Shown the role of teacher's pedagogical creative activity in the development of students fantasy.